

Przewodnik
po zabytkach
Szydłowca

Contains the english translation

Stowarzyszenie „Wspólnota Ziemi Szydłowieckiej”
Urząd Miejski w Szydłowcu
Wydawnictwo „ASGRAF” Szydłowiec

Przewodnik po zabytkach Szydłowca

© 2008 Urząd Miejski w Szydłowcu

ISBN 978-83-89084-36-1

Redakcja: Krzysztof Prześlakowski

Tłumaczenie: Maria Sawicka-Kałużyńska

Projekt i skład: Magda Warszawa

Fotografie: Krzysztof Prześlakowski,

Wiesław Wisomnt (s. 33)

Henryk Baniak (s. 49)

Reprodukcje obrazów J. Szermentowskiego,
W.A. Maleckiego i Z. Vogla ze zbiorów MLIM
w Szydłowcu oraz fotografii archiwalnych ze
zbiorów klubu fotograficznego „Jupiter’72” –
Wiesław Wisomnt

Plan miasta z archiwum Urzędu Miejskiego
w Szydłowcu

Sfinansowano ze środków
Samorządu Województwa
Mazowieckiego

Urząd Miejski
w Szydłowcu
Szydłowiec 2008

SPIS TREŚCI

- 9 Położenie i historia
- 21 Spacerem po Szydłowcu
- 39 English version
- 43 Location and history
- 49 Sightseeing walk round Szydłowiec
- 63 Bibliografia / Bibliography
- 65 Przydatne adresy / Useful addresses

I Na poprzedniej stronie: Szydłowieckie graffiti na murze kościelnym – napis upamiętniający Marcina Miecznika (Martinusa Gladiatora), 1592 r.

Previous page: the Szydłowiec graffiti on the church wall commemorating Marcin Miecznik (Martinus Gladiator), 1592

Szanowni Państwo,

Oddajemy w Państwa ręce krótki przewodnik po Szydłowcu i jego zabytkach, z zamiarem przekazania podstawowych informacji, niezbędnych do zwiedzania naszego miasta.

Jest ono miejscem, któremu – jako jednemu z nielicznych w Polsce – pomimo swojej bogatej i burzliwej historii udało się zachować wiele jej materialnych świadectw. Chodząc po jego starych uliczkach można się dowiedzieć, jak kiedyś żyli jego mieszkańcy, do czego dążyli, jakimi wartościami kierowały się ich liczne pokolenia, co było ich dniem codziennym i świąteczną radością. Szydłowiec to miasto, które jeszcze dzisiaj oddycha historią. Warto się o tym przekonać poznając jego zabytki i przeszłość.

W szczególny sposób zależy nam, aby Szydłowiec odwiedzała i poznawała młodzież, interesująca się przeszłością naszego kraju, historią sztuki, architektury, rzemiosła, dziejami walk o wolność. Chcemy jej umożliwić poznawanie polskich dziejów na przykładzie Szydłowca. Stanisław Wyspiański napisał:

Przeszłość to jest dziś, tylko cokolwiek dalej.

Nie jakieś coś tam, gdzieś, gdzie nigdy ludzie nie bywali

Nie można rozumieć dzisiejszego świata i rozsądnie budować przyszłości, nie znając swojej przeszłości i swoich korzeni, a nasz Szydłowiec to ciekawa i mądra lekcja historii Polski w pigułce. Chcielibyśmy, aby lektura tego przewodnika była pomocna w zwiedzaniu naszego miasta i aby stała się zachętą do sięgania do innych, bardziej szczegółowych i wyczerpujących źródeł, z których można się dowiedzieć jeszcze więcej.

Serdecznie zachęcam do odwiedzin w Szydłowcu. Jestem pewien, że po zapoznaniu się z jego zabytkami, przeszłością i dzisiejszą atmosferą, odwiedzicie nas Państwo jeszcze wiele razy.

Andrzej Jarzyński

Burmistrz Miasta Szydłowca

POŁOŻENIE
I HISTORIA

Widok miasta od zachodu, prawdopodobnie przed 1939 r.
View of the town to the west, probably before 1939

POŁOŻENIE

Szydłowiec leży w województwie mazowieckim, na jego południowej granicy z województwem świętokrzyskim, tuż przy krajowej drodze E-7 (projektowanej S-7), ok. 130 km od Warszawy i prawie 170 km od Krakowa.

Geograficznie miasto jest położone na Wyżynie Szydłowieckiej, wraz z którą kończy się leżąca od północy Równina Radomska. Od południowego zachodu graniczy ze Wzgórzami Koneckimi. Wjeżdżając do Szydłowca z północy, od strony Warszawy, żegnamy się definitywnie z płaskim, równinnym krajobrazem Mazowsza.

Szydłowiec jest starym, historycznym miastem. Liczy obecnie trzynaście tysięcy mieszkańców. Jest siedzibą gminy i powiatu. Jako jedno z nielicznych miast Mazowsza i północnej Małopolski Szydłowiec zachował w dużej mierze swój pierwotny układ urbanistyczny, a także wiele zabytków, świadczących o jego wielowiekowej historii.

HISTORIA

Początki Szydłowca sięgają XIII wieku i wiążą się z dziejami starego, morawsko-czeskiego rodu Odrowążów. Byli oni właścicielami rozległych dóbr w całej Małopolsce. Za czasów Piastów, biorąc udział w wojnach, doszli do wielkiego znaczenia, zdobywając jako zasługi liczne dobra ziemskie i godności – aż do eksponowanych stanowisk na dworze królewskim.

Drogą rodzinnych podziałów Szydłowiec przypadł w udziale bocznej linii Odrowążów chlewiskich, nazywających się od tej pory dziedzicami na Szydłowcu. Za czasów Kazimierza Wielkiego Szydłowiec wraz z pobliskimi Chlewiskami należał do Dobiesława Odrowąża i jego synów – Mikołaja, Piotra i Jakuba, a pierwszymi Szydłowieckimi nazywali się Jakub i Sławko, zmarli pomiędzy rokiem 1433, a 1436. Ich imiona wymienia akt erekcyjny kościoła pod wezwaniem św. Zygmunta z 1401 roku. Jakub i Sławko nadali dotychczasowej osadzie prawa miejskie. Zostały one potwierdzone dokumentem z 8 lutego 1427 roku, określającym prawa i powinności szydłowieckich mieszczan. Data ta jest uznawana za równoznaczną z początkiem Szydłowca jako miasta. 13 listopada 1470 roku na sejmie piotrkowskim Kazimierz Jagiellończyk nadał miastu prawa magdeburskie.

Jakub Szydłowiecki był dworzaniem biskupa krakowskiego. Jego syn Stanisław otrzymał godność kasztelana rawskiego i żarnowskiego, a w roku 1467 został marszałkiem dworu Kazimierza Jagiellończyka. Cztery lata później został burgrabią, a w 1490 roku starostą krakowskim. Znakomite kariery polityczne zrobili synowie Stanisława; Jakub, Mikołaj i Krzysztof Szydłowieccy. Miasto zawdzięcza im swój rozgłos świetnego dworu i rozwój jako ośrodka handlowego. Mikołaj Szydłowiecki był dworzaniem króla Jana Olbrachta i Zygmunta Starego. Otrzymał godność podskarbiego wielkiego koronnego, był także kasztelanem sandomierskim i starostą radomskim. Jego brat, Krzysztof Szydłowiecki, starosta i wojewoda krakowski, piastował też funkcję kanclerza wielkiego koronnego. Była to jedna z najwyższych godności w ówczesnej hierarchii, o szerokich kompetencjach w polityce wewnętrznej i zagranicznej Rzeczypospolitej.

Obaj bracia utrzymywali liczne kontakty z najwybitniejszymi umysłami ówczesnej Europy, w tym z Erazmem z Rotterdamu. Należeli do najbardziej wpływowych polityków i mecenasów sztuki

■ Zygmunt Vogel, *Widok rynku w Szydłowcu, 1795 r.*
Zygmunt Vogel, *View of the Market Square, 1795*

epoki polskiego odrodzenia. Niestety, Mikołaj i Krzysztof Szydłowieccy byli ostatnimi męskimi potomkami rodu.

W roku 1548, poprzez małżeństwo córki Krzysztofa, Elżbiety, z Mikołajem „Czarnym” Radziwiłłem, wojewodą wileńskim, kanclerzem i marszałkiem wielkim litewskim, miasto z otaczającymi je dobrami przechodzi w posiadanie rodziny Radziwiłłów. Rozpoczyna się w dziejach Szydłowca nowy rozdział – epoka „Hrabstwa Szydłowieckiego Radziwiłłów”.

Tytuł „hrabiego na Szydłowcu” otrzymał Mikołaj Radziwiłł od cesarza niemieckiego Ferdynanda I i chętnie go używał. Rezydował stale w Nieświeżu, a dobrami szydłowieckimi zarządzali w jego imieniu starostowie i dzierżawcy. Choć nowi właściciele Szydłowca nie mieszkali tu stale, nadal troszczyli się o rozwój miasta i zabiegali o kolejne przywileje królewskie. Przywilejem Zygmunta Augusta z 1550 roku Szydłowiec otrzymał dwa kolejne jarmarki.

! Józef Szermentowski, *Widok rynku w Szydłowcu, 1854*
 Józef Szermentowski, *View of the Market Square in Szydłowiec, 1854*

Szydłowieccy kupcy mogli też handlować na obszarze całej Rzeczypospolitej, zwolnieni od opłat targowych i ceł wodnych. Handlowano żelazem, drewnem, wyrobami skózanymi, szklanymi, płodami rolnymi, podejmowano dalekie wyprawy handlowe na Ukrainę i Litwę. Handel rozwinął się tak silnie, że w Szydłowcu powstało bractwo kupieckie.

To właśnie na epokę „Hrabstwa Szydłowieckiego Radziwiłłów”, szczególnie na I połowę XVII wieku, przypada najlepszy okres w rozwoju miasta. Szydłowiec był wtedy miastem średnim; liczył więcej niż 1000 mieszkańców. Następni „hrabiowie na Szydłowcu” – Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”, jego syn Albrycht Władysław Radziwiłł, kasztelan trocki, a następnie Zygmunt Karol, Aleksander Ludwik, Michał Kazimierz i Leon Kazimierz – także dbali o swoje

dobra. Największą sympatią darzyli Szydłowiec „Sierotka” i jego syn Albrycht. Troszczyli się nie tylko o swoją siedzibę, ale także o wygląd miasta i warunki życia mieszkańców. Dzięki inwestycjom Radziwiłłów, rady miejskiej i szydłowieckich mieszczan, a także dużemu zapotrzebowaniu w całym kraju, na początku XVII wieku rozwinęło się w Szydłowcu na dużą skalę wydobywanie tutejszego piaskowca i jego obróbka. Tradycje kamieniarskie Szydłowca żywe są do dzisiaj, a budowle, elewacje i detale architektoniczne z szydłowieckiego piaskowca można podziwiać w całej Polsce i za jej granicami.

Pierwsza połowa XVII wieku była okresem wielkiego rozkwitu miasta i prosperity mieszkańców. Druga połowa XVII i początek XVIII wieku okazały się okresem jego największego upadku. W latach 1625–1654 miasto było nękane przez epidemie, spowodowane wojnami kozackimi i prowadzonymi przez Rzeczpospolitą wojnami ze Szwecją. Zwłaszcza wojna północna (1704–1721) spowodowała katastrofalne wyludnienie miasta i ruinę majątkową mieszkańców. Wiele placów i domostw stało pustką. Przeszła działać szkoła parafialna. Bezpańskie posesje były przejmowane przez dwór, któremu zależało na zwiększaniu dochodów i znalezieniu nowych właścicieli.

! Rynek w Szydłowcu, ok. 1915 r. / The Szydłowiec Market Square, circa 1915

■ Szydłowiecki ratusz, prawdopodobnie lata trzydzieste XX w.
The Szydłowiec Town Hall, probably 1930's

Aby pozyskać nowych osadników, zagwarantowano im ulgi podatkowe i bezpłatne albo częściowo płatne parcele budowlane. W 1696 roku Dominik Mikołaj Radziwiłł wydał dokument, w którym zachęcał osadników do zajmowania wolnych domostw i gwarantował im bezpieczeństwo majątków. Wtedy to właśnie nastąpił lawinowy napływ do Szydłowca żydowskich rzemieślników i kupców. Było ich tak wielu, że już w 1711 roku konieczna była budowa synagogi. O zgodę na jej wybudowanie zabiegał kolejny właściciel miasta, Michał Antoni Radziwiłł. Najprawdopodobniej także w tym czasie powstała gmina żydowska.

Szydłowieccy osadnicy żydowscy byli kupcami i rzemieślnikami. Kupcy prowadzili rozległe interesy, handlując żelazem, skórą, drewnem opałowym, miodem, kamieniami młyńskimi, kamieniami do ostrzenia z szydłowieckiego piaskowca, tekstyliami. Żydowscy rzemieślnicy byli krawcami, czapnikami, rzeźnikami,

piekarzami, złotnikami. Zdarzali się muzykanci – cymbaliści i skrzypkowie. Żydowska społeczność Szydłowca była uboga, lecz z biegiem lat wykształciła się wśród niej warstwa bardziej zamożna, dysponująca większymi warsztatami rzemieślniczymi lub nawet małymi zakładami przemysłowymi.

Dzieje szydłowieckich Żydów były typowe dla wielu małych miast, zwłaszcza na wschodnich i południowo-wschodnich terenach Rzeczypospolitej. Żydzi byli aktywni w dziedzinie gospodarki, prowadzili działalność społeczną i polityczną, wchodzili w skład organów władz miejskich. Tuż przed II wojną światową stanowili większość mieszkańców Szydłowca i byli nieodłącznym elementem obrazu miasta.

Ich kilkusetletnie dzieje w Szydłowcu zakończył tragiczny Holocaust. Zamknięci przez Niemców w getcie, zostali wywiezieni w 1943 roku do obozu zagłady w Treblince. Kilkusetletnia obecność Żydów w Szydłowcu; ich kultura, dorobek materialny, polityczny i w końcu tragiczny koniec tej obecności to osobna, długa historia. Najlepiej poznać ją z książki „Przechować pamięć tamtych dni – przewodnik po zabytkach kultury żydowskiej Szydłowca”, w której znawca tematu, dr Grzegorz Miernik z Uniwersytetu

■ Rynek w Szydłowcu, prawdopodobnie lata trzydzieste XX w.
The Szydłowiec Market Square, probably 1930's

I Odbudowana wieża ratuszowa, lata pięćdziesiąte XX w.
The restored tower of the Town Hall, 1950's

Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, wyczerpująco opisuje dzieje szydłowieckiej społeczności Żydów.

Do ostatnich Radziwiłłów, władających Szydłowcem należeli Mikołaj Radziwiłł i jego żona Maria z Gawdzickich, a po ich bezpotomnej śmierci brat Mikołaja, Maciej. Maciej Radziwiłł zmarł również bezpotomnie w 1800 roku. Dobra szydłowieckie zostały wystawione przez rząd austriacki na publiczną licytację. W 1802 roku zakupiła je Anna z Zamoyskich Sapieżyna. W 1828 roku sprzedała ona dobra szydłowieckie, tj. miasto Szydłowiec, 22 wsie i folwark skarbowi Królestwa Polskiego. Po I wojnie światowej Szydłowiec należał do powiatu koneckiego. W wyniku reformy administracyjnej w 1956 roku miasto zostało samodzielnym powiatem, sięgającym od Wierzbicy do Bliżyna. Po likwidacji powiatów w 1975 roku był siedzibą administracji miejsko-gminnej. W ostatniej reformie samorządowej miasto odzyskało prawa powiatu.

SPACEREM
PO SZYDŁOWCU

RYNEK WIELKI

Zwiedzanie Szydłowca rozpoczniemy od Rynku Wielkiego. Warto sobie wyobrazić, jak wyglądał on przed stu lub dwustu laty. Nie był tak okazały, jak dzisiaj – brakowało bruku, a jesienią i w czasie wiosennych roztopów mieszkańcy musieli brodzić w kałużach. Szydłowiecki rynek został wybrukowany prawdopodobnie około połowy XIX wieku. Stojący pośrodku ratusz otaczały drewniane domy z podcieniami, zwrócone szczytami do rynku, o typowych, tzw. „polskich” dachach. Na akwareli Zygmunta Vogla z 1795 roku widać jednak na wschodniej pierzei co najmniej dwie okazałe, murywane kamienice.

Po północno-wschodniej stronie ratusza, przed dzisiejszym wejściem do kawiarni „Piwnica Szydłowiecka” stała duża, zadaszona studnia z kółwrotem. Miejsce dzisiejszego skweru obok wzniesionego w 1920 roku pomnika Tadeusza Kościuszki zajmowała rozległa karczma, przeznaczona dla przejezdnych kupców, widoczna na namalowanym w 1854 roku obrazie Józefa Szermentowskiego. Przed ratuszem stoi od początku XVII wieku pręgierz miejski, z żelaznymi „kunami” i maskaronami, przeznaczony do wykonywania sądzonych w ratuszu kar. Jest jednym z nielicznych już tego rodzaju zabytków w Polsce. Po przeciwnej, południowo-wschodniej stronie frontonu ratusza stoi przeniesiona tu niedawno z nagrobka jednego

Manierystyczna kolumna na Rynku Wielkim, tzw. „Zośka”

The manneristic column in the Great Market Square, so called ‘Zośka’

z miejscowych proboszczów manierystyczna kolumna. Według niektórych źródeł pochodzi ona z zamku, a przed ratuszem została ustawiona razem z żelazną galerią, za którą ustawiono kamienny posąg kobiety, zwany „Zośką”. Według niepotwierdzonych podań na galerię tę wsadzano kiedyś „kobiety, które wstyd straciły, ku pośmiewisku ludu i zbawiennej przestrodze”. Na razie brak historycznego potwierdzenia tej wersji. Kolumnę jednak ustawiono na dawnym miejscu, a kamienna postać „Zośki” zostanie wkrótce zrekonstruowana. Zaczniemy jednak zwiedzanie usytuowanego na południowej pierzei rynku kościoła parafialnego św. Zygmunta, którego wygląd uległ od początku do najniższym zmianom.

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY ŚW. ZYGMUNTA

Kościół parafialny św. Zygmunta został erygowany 1 stycznia 1401 roku przez braci Jakuba i Sławka Odrowążów, którzy przyjęli następnie nazwisko Szydłowieckich. Pierwotny kościół był drewniany. W 1493 roku Jakub Szydłowiecki, burgrabia krakowski i podskarbi wielki koronny, rozpoczął budowę kościoła murowanego. Zakończył ją około roku 1525 jego brat, kasztelan radomski i podskarbi wielki koronny, Mikołaj Szydłowiecki. Kościół jest orientowany na wschód, murowany z miejscowego piaskowca. Składa się z trzyprzęsłowego prezbiterium i prostokątnej nawy, przykrytej drewnianym, płaskim modrzewiowym stropem z polichromią przedstawiającą św. Zygmunta Króla w majestacie. Do prezbiterium przylega od północy gotycka zakrystia i skarbczyk. Od strony południowej do nawy głównej przylega kaplica

Najświętszej Marii Panny, a od północy kaplica św. Stanisława i kruchta. Mury kościoła są opięte szkarpmi, cały kościół obiegają gotyckie, profilowane gzymsy. Ceglane szczyty nawy przystrojone są herbami członków rodziny Szydłowieckich. Wieżyczka z sygnaturką pochodzi z połowy XVII w.

Zachodnia kruchta kościoła św. Zygmunta. Detal powyżej: herby członków rodziny Szydłowieckich i Radziwiłłów

The western church vestibule of the St. Sigmund church. detail above: coats of arms of the Szydłowiecki and Radziwiłł families

PREZBITERIUM

W prezbiterium znajduje się późnorenesansowy ołtarz główny, który ze względu na bogactwo snycerki i malarstwa należy do najpiękniejszych i najcenniejszych w północnej Małopolsce i na Mazowszu. Wykorzystano w nim jeszcze starsze, późnogotyckie

elementy – rzeźbę koronacji Najświętszej Marii Panny przez Trójcę Świętą i malowane kwatery z wizerunkami świętych – Augustyna, Mikołaja, Marcina, Jana Chrzciciela, Stanisława, Krzysztofa i Floriana. Ołtarz ufundował Albrycht Władysław Radziwiłł z żoną, Anną z Sapiehów.

Na bocznej ścianie prezbiterium można podziwiać piękny, późnogotycki polptyk, ufundowany przez Jakuba Szydłowieckiego. Przedstawia on Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny i sceny ewangeliczne. Został wykonany w latach 1507–1510 w warsztatach krakowskich. Składa się z 18 obrazów, namalowanych farbami temperowymi na deskach. Postacie i sceny namalowane są na złotym tle z lilii i rombów. Środkowa część polptyku ukazuje Wniebowzięcie Matki Boskiej z apostołami przy pustym grobie i wprowadzenie do nieba jako Królowej. U dołu przedstawiono fundatora ołtarza z trzema córkami i małżonką. Na obrazach bocznych widnieją sceny Męki Pańskiej – Modlitwa w Ogrójcu, Pojmanie Chrystusa, Chrystus przed Kajfaszem, Chrystus przed Piłatem, Biczowanie, Upadek pod krzyżem, Oczekiwanie na mękę i Ukrzyżowanie.

! Ołtarz – polptyk w prezbiterium, ze scenami Męki Pańskiej i wizerunkami fundatorów, początek XVI wieku

The altar – polyptych in the presbitery with the scenes of the Passion and the effigies of the church founders

! Wnętrze kościoła św. Zygmunta – sarkofag z rzeźbą nagrobną Marii z Gawdzickich Radziwiłłowej dłuta Monaldiiego, 1795 r.

Interior of the St. Sigmund church – sarcophagus of Maria Radziwiłł de domo Gawdzicka, Monaldi's chisel, 1795

Prezbiterium jest sklepienie gwiazdźście. Wykonano je według projektu rozrysowanego w skali 1:1 na północnej ścianie nawy głównej i odkrytego w czasie ostatnich prac konserwatorskich pod koniec lat 70. Tak dobrze zachowany szkic sklepienia na ścianie jest rzadkością w tej części Europy. W ścianie prezbiterium znajduje się także płyta nagrobna Mikołaja Szydłowieckiego z czerwonego marmuru, najprawdopodobniej wykonana w warsztacie autora Kaplicy Zygmuntowskiej na Wawelu, Bartłomieja Berecciego. W nawie głównej obok północnego wejścia można podziwiać piękny klasycystyczny nagrobek Marii z Gawdzickich Radziwiłłowej z 1795 roku dłuta Jakuba Monaldiiego.

! Płyta nagrobna szydłowieckiego proboszcza Kazimierza Owsianego Orłowskiego, 1767 r.

Grave stone sculpture of the local parson, Kazimierz Owsiany Orłowski, 1767

murów. Zawierają imiona, nazwiska i daty wskazujące, iż powstały one na przełomie wieków XVI i XVII i upamiętniają osoby spoczywające na przykościelnym cmentarzu, zastępując mniej zamożnym tablice i płyty nagrobne. Najlepiej zachowany napis upamiętnia niejakiego Marcina Miecznika (Martinusa Gladiatora) i pochodzi z roku 1592. Do budowy kościoła wykorzystano występujący w okolicy słynny piaskowiec szydłowiecki. Obok kościoła znajduje się dzwonnica z XVI w., wybudowana także z tutejszego piaskowca.

CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY
Zwiedzając cmentarz przykościelny, na którym chowano kiedyś zmarłych, warto zwrócić uwagę na tablice i płyty nagrobne – jednym z najciekawszych zabytków tego typu jest płyta nagrobna zmarłej w 1677 roku Doroty Strzembószowny, wmurowana w ogrodzenie cmentarza przykościelnego. Innym ciekawym przykładem późnobarokowej kamiennej rzeźby nagrobkowej jest epitafium jednego z miejscowych proboszczów, Kazimierza Owsianego Orłowskiego. Ciekawe jest także epitafium Aleksandra Russela i jego żony Małgorzaty Sanxter, powstałe po 1620 roku, znajdujące się wewnątrz kościoła. Swoistą dekorację zewnętrznych ścian kościoła stanowią graffiti wyryte w blokach piaskowcowych południowej części jego

RATUSZ

Wychodząc z kościoła na rynek, dostrzegamy od razu wspaniałą, okazałą bryłę ratusza. Został on wybudowany w stylu późnego renesansu, kiedy właścicielami miasta był Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”, a potem jego syn, Albrycht Władysław Radziwiłł. Fundusze na budowę ratusza zaczęto zbierać w 1599 roku, a budowę rozpoczęto już w trzy lata później, w roku 1602. Przy projektowaniu i pracach budowlanych zatrudniony został Kasper Fodyga, osiadły w Chęcinach budowniczy włoskiego pochodzenia, a później prawdopodobnie także jego brat, Albert. Ratusz został usytuowany zgodnie z prawem magdeburskim pośrodku czworobocznego rynku, frontem na wschód. W 1626 roku ukończono budowę bryły ratusza a trzy lata później, w roku 1629 budowę ośmiobocznej wieży na planie kwadratu, przykrytej hełmem. Na wschodniej ścianie wieży umieszczono zegar. Ratusz otynkowany był na biało, a w attyce namalowana była metodą scqraffita Męka Pańska. Zwieńczone łukami okna II piętra w attyce pochodzą z przebudowy w XIX wieku. Przed ratuszem ustawiono pręgierz miejski z czterema maskaronami.

Pierwotnie drzwi frontowe prowadziły na przestrzał przez budynek ratusza, na stronę zachodnią. Schody na piętro wiodły wewnątrz wieży, od parteru. Na piętrze znajdowała się izba sądowa i archiwum. W izbie sądowej, nad krzesłem sędziego wisiał wielki krucyfiks, przeniesiony w 1802 roku do kościoła. Na czterech ścianach izby widniały napisy: „Bóg widzi”, „Czas ucieka”, „Śmierć goni” i „Wieczność czeka”. W izbie sądowej, wokół krzesła sędziego, znajdowały się okazałe krzesła dla radnych. Sędziowie i radni rozstrzygali sporne sprawy mieszkańców miasta – tak cywilne, jak kryminalne. W podziemiach ratusza, w miejscu obecnej restauracji, znajdowało się więzienie dla przestępców.

W 1809 roku ratusz został zdewastowany przez wojska austriackie, ponownie ucierpiał podczas I wojny światowej, kiedy górne piętra wieży wysadzono w powietrze. Jej pozostałość przykryto płaskim dachem, a wejście na piętro poprowadzono schodami zewnętrznymi. W styczniu 1945 roku ratusz został poważnie zniszczony w wyniku omyłkowego bombardowania przez lotnictwo sowieckie. Wieżę odbudowano i budynek wyremontowano po II wojnie światowej. W ratuszu mieściły się między innymi biura Rady Narodowej, szkoła podstawowa, liceum ogólnokształcące i powiatowy sztab wojskowy. W latach 90. ratusz powrócił do swojego pierwotnego przeznaczenia – został siedzibą władz samorządowych. Obecnie ratusz nie jest przeznaczony do zwiedzania. Jest siedzibą burmistrza i Urzędu Miejskiego w Szydłowcu.

PIWNICA RATUSZOWA

Warto zejść do piwnicy ratuszowej, mieszczącej restaurację „Piwnica Szydłowiecka”, gdzie w sali z kominkiem wyraźnie widać fragment skały piaskowca „in situ”, na której zbudowany jest gmach ratusza. Na takiej właśnie skale zbudowane jest całe miasto.

ULICE PROWADZĄCE DO RYNKU

Z naroży Rynku Wielkiego rozchodzą się ulice. Na północ wiodzie ulica Radomska (dawniej Długa), prowadząca kiedyś w stronę Radomia i Jastrzębia, na południowy wschód wiodąca dzisiaj w stronę Skarżyska-Kamiennej ulica Kielecka, kiedyś będąca częścią traktu do Wąchocka, Bodzentyna i dalej, do Kielc i Krakowa. W dół, na południowy zachód wychodzi z rynku ulica Kąpielowa,

Władysław Aleksander Malecki, *Pejzaż*, 1890 r.
Władysław Aleksander Malecki, *Landscape*, 1890

WŁADYSŁAW ALEKSANDER MALECKI

W izbie na II piętrze ratusza zmarł w 1900 roku jeden z najbardziej znanych za granicą malarzy polskich, znakomity pejzażysta i rysownik Władysław Aleksander Malecki. Po powrocie z Paryża i Monachium, gdzie był członkiem zwyczajnym tamtejszego „Kunstvereinu” i zdobywał międzynarodowe nagrody za swoją twórczość, podróżował po Polsce w poszukiwaniu stałego zajęcia. Od burmistrza Szydłowca otrzymał bezpłatnie pomieszczenie na II piętrze ratusza, gdzie mieszkał i tworzył. Zmarł nagle w osamotnieniu, zapomniany przez środowisko artystyczne. Jego spuściznę sprzedano na licytacji w 1901 roku. Ostatnie miejsce zamieszkania wybitnego artysty upamiętnia dzisiaj tablica, wmurowana we fronton ratusza.

wiodąca w stronę Chlewisk. Można nią dojść najkrótszą drogą do szydłowieckiego zamku. Warto jednak tę drogę wydłużyć i pójść ulicą Radomską, aby zobaczyć pozostałości dawnego układu urbanistycznego Szydłowca. Miasto posiadało kiedyś trzy rynki. Dzisiejszy Rynek Wielki, zwany także kiedyś Rynkiem Polskim ulica Radomska łączyła z Rynkiem Skałecznym, zwanym kiedyś po prostu Skałką lub Rynkiem Żydowskim. Dzisiaj nosi on nazwę Placu Marii Konopnickiej. Było to centralne miejsce dzielnicy żydowskiej, z kramami, sklepikami i warsztatami rzemieślniczymi. Rynek Skałeczny otaczała gęstwa ulic i uliczek, dzisiaj już nie istniejących. Zamieszkiwali je mieszkańcy pochodzenia żydowskiego. Idąc dalej ulicą Radomską, dojdziemy do Placu Wolności, kiedyś trzeciego szydłowieckiego rynku, tzw. Rynku Składowego. Służył on jako skład, przede wszystkim wyrobów żelaznych.

! Dawna zabudowa wokół Rynku Składowego, obecnie ul. Widok
The former building round the Składowy Market Square, now the Widok Street

ZAMEK SZYDŁOWIECKICH I RADZIWIŁŁÓW

Szydłowiecki zamek to jedna z najpiękniejszych wczesnorennesansowych rezydencji magnackich w Polsce. Według zachowanych dokumentów już 1427 roku istniał w tym miejscu kamienny dwór, należący do Jakuba i Sławka Odrowążów, protoplastów rodziny Szydłowieckich. Archeolodzy znaleźli też resztki starszych, drewnianych konstrukcji, prawdopodobnie pochodzących z XIII wieku.

Dla łatwiejszej obrony zamek zbudowano na sztucznej wyspie w rozlewiskach rzeczki Korzeniówki i otoczono fosą. Zamek powstawał etapami. Najstarszą część, czyli dzisiejsze północne skrzydło zamku, wybudował w połowie XV w. Stanisław Szydłowiecki. W następnym etapie powstała wieża bramna, połączona murem

obwodowym z budynkiem mieszkalnym. Fragmentem tego muru jest, zachowany do dzisiaj od strony południowej, mur kurtynowy.

Po śmierci Stanisława Szydłowieckiego zamek rozbudował w stylu renesansowym jego syn, Mikołaj Szydłowiecki. Dobudował dzisiejsze reprezentacyjne skrzydło wschodnie. Skrzydło zachodnie, tuż obok wieży bramnej, wybudowała prawdopodobnie Elżbieta, córka kanclerza wielkiego koronnego Krzysztofa Szydłowieckiego, która wyszła za mąż za Mikołaja „Czarnego” Radziwiłła.

Pomimo, że Radziwiłłowie zamieszkiwali nie w Szydłowcu, ale na Litwie, zamek szydłowiecki stale rozbudowywali i upiększali. Był okazały nie tylko z zewnątrz; wewnątrz wyposażono w bogate portale z miejscowego piaskowca, polichromowane stropy kasetonowe, fryzy, piece z wielobarwnych kafli i ozdobne posadzki. Współczesny wygląd zamku pochodzi właśnie z czasów „Hrabstwa Szydłowieckiego” Radziwiłłów. Po przejściu przez Skarb Królestwa Polskiego w 1828 roku zamek zamieszkiwany był jeszcze do

lat 40. XIX wieku. Podupadł, kiedy trafił w ręce rodziny Engemánów, którzy urządzili w nim browar. W czasie II wojny światowej był zamieszkiwany przez polskich uchodźców z ówczesnych terenów III Rzeszy (dzisiejsze Oborniki), następnie okupanci utworzyli w nim getto dla ludności żydowskiej, którą po likwidacji getta przewieziono do obozu koncentracyjnego w Treblince.

W latach 1949–1958 przeprowadzono na terenie zamku badania archeologiczne, a w latach 60. gruntowny remont. Szydłowiecki zamek jest przykładem zastosowania miejscowego kamienia – piaskowca szydłowieckiego. Powstały z niego nie tylko mury, lecz także wiele ozdobnych detali, jak schody, kolumny, filary, balustrady, portale i kominki. Na uwagę zasługuje kamienny portal nad wejściem do biblioteki z herbami Radziwiłłów.

W zamku ma dzisiaj swoją siedzibę Szydłowieckie Centrum Kultury – Zamek, Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych i Biblioteka Publiczna.

KIRKUT

Z okolic zamku, od Ronda Solidarności, ulica Zamkowa biegnie do ulicy Kościuszki. Jeśli ulicą Kościuszki skręcić w prawo, a po kilkudziesięciu metrach w lewo, w ulicę Spółdzielczą, dojdziemy do cmentarza żydowskiego, który jest obecnie jedyną pamiątką dziejów tysięcy mieszkańców Szydłowca pochodzenia żydowskiego, którzy od XVIII w. do II wojny światowej stanowili znaczącą, a w pewnych okresach nawet dominującą liczebnie społeczność miasta. Żydzi szydłowieccy oprócz działalności gospodarczej, istotnej dla rozwoju miasta, prowadzili aktywne życie religijne, kulturalne a nawet polityczne. W mieście istniała synagoga, cheder (szkoła) i mykwa (rytualna łaźnia żydowska). Społeczność żydowska Szydłowca przestała istnieć w latach 1942–1943 w wyniku wysiedleń i zagłady w obozach hitlerowskich. Pozostały po niej dokumenty w archiwach i cmentarze. Szydłowiecki kirkut jest lapidarium, na którym zgromadzono macewy – płyty nagrobne, pochodzące z trzech żydowskich cmentarzy szydłowieckich, istniejących jeszcze w latach 40. Płyty te w zdecydowanej większości wykonane są

! Macewy na cmentarzu żydowskim w Szydłowcu
The matzevas in the Jewish cemetery in Szydłowiec

z szydłowieckiego piaskowca. Właściwości tej skały umożliwiły rzeźbienie na płytach symboli i napisów, które są do dziś czytelne. Napisy wykonane są w większości w języku hebrajskim. Symbole określają postacie i cechy zmarłych ludzi. Szydłowiecki kirkut dzisiaj jest jedynym zachowanym świadectwem obecności wielu pokoleń Żydów w Szydłowcu. Dzisiaj szydłowiecki kirkut znowu jest odwiedzany przez Żydów. Są to najczęściej izraelscy uczniowie, ale sporo jest również osób, które szukają swoich korzeni; śladów rodziców czy dziadków. Szydłowiecki cmentarz żydowski sięgał kiedyś o wiele dalej na zachód. Został jednak zniszczony przez niemieckich okupantów. Dzisiejszy kirkut stanowi właściwie lapidarium gromadzące najstarsze nagrobki, które udało się uratować przed zniszczeniem, lecz i tak należy do największych żydowskich cmentarzy w Polsce.

Tym, którzy interesują się geologią, historią rzemiosła i zabytkami, proponujemy zwiedzanie miasta szlakiem ścieżki turystyczno-dydaktycznej „Szydłowiec – miasto na kamieniu”. Ścieżka jest przewodnikiem po miejscach, w których dzieje geologiczne Ziemi spletają się z historią ludzi – mieszkańców Szydłowca i okolic. Ukazuje w zarysie dzieje tradycyjnego szydłowieckiego rzemiosła; wydobywania i obróbki tutejszego piaskowca a także to, co w ciągu wieków zostało z niego w mieście wytworzone. Mówi także o najciekawszych szydłowieckich zabytkach. Ścieżka została wytyczona, wyposażona w tablice z opisami punktów obserwacyjnych i zabezpieczona z inicjatywy i staraniem pracowników Wydziału Edukacji, Rozwoju i Promocji Urzędu Miejskiego w Szydłowcu, przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego.

! Wschodnia ściana kamieniołomu „Podkowiński” – fragment ścieżki turystyczno-dydaktycznej „Szydłowiec – miasto na kamieniu”

The eastern wall of the „Podkowiński” quarry – part of the touristic-educational route: “Szydłowiec – a town on the stone”

Ścieżka rozpoczyna się przy ulicy Kościuszki, przy Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych im. Korpusu Ochrony Pogranicza, w południowej części miasta. Jej zwiedzanie z przewodnikiem trwa ok. 5 godzin. W Wydziale Edukacji, Rozwoju i Promocji Urzędu Miejskiego można także otrzymać książkę dr. Jana Urbana i prof. Waldemara Kowalskiego „Szydłowiec. Miasto na kamieniu. Interdyscyplinarna ścieżka edukacyjna”, która zawiera kompendium wiadomości o trasie.

MUZEUM LUDOWYCH
INSTRUMENTÓW MUZYCZNYCH

Będąc w Szydłowcu, koniecznie trzeba zajrzeć do mieszczącego się w zamku Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych. Istnieje ono od 1968 roku i jest jedną z najciekawszych tego typu placówek w Polsce i Europie. Można w nim podziwiać wszystkie instrumenty, które od wieków należały do polskiej muzyki etnicznej, poznać ich rodzaje, historię, usłyszeć ich brzmienie pojedynczo i w kapeli.

Zwiedzając stałą ekspozycję muzeum można się przekonać, jak i z czego rodzi się muzyka i jak dalece człowiek chce udoskonalać jej brzmienie. Można tam obejrzeć instrumenty i narzędzia muzyczne od najprostszych, czyli piszczałek i fujarek pasterskich czy nawet listków – do najdoskonalszych, najbardziej skomplikowanych i misternych konstrukcji.

Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych w Szydłowcu zgromadziło ok. $\frac{2}{3}$ wszystkich polskich instrumentów, znajdujących się w zasobach muzealnych.

Instrumenty z szydłowieckich zbiorów były prezentowane na wielu wystawach tematycznych w kraju i za granicą. Wypożyczane były także dla potrzeb filmów fabularnych (np. „Lawa” Tadeusza Konwickiego, „Ogniem i mieczem” Jerzego Hoffmana i in.). Powstało też wiele programów telewizyjnych i radiowych, przybliżających unikatową kolekcję szydłowieckiego muzeum instrumentów. Będąc w Szydłowcu warto zobaczyć zbiory muzeum na własne oczy.

A Guidebook to the Monuments of Szydłowiec

ENGLISH VERSION

Dear Tourists,

We have prepared for you a short guide to Szydłowiec and its relics. It was intended to give you some basic information needed for sightseeing the town.

Szydłowiec is a place, which as a one of very few in Poland, has kept many of those relics of the past in spite of turbulences in its rich history. While you are walking along the old streets of the town you may catch a glimpse of how the past townsmen used to live, what values their numerous generations professed, how their ordinary days and holidays ran. In Szydłowiec the air is filled with history. You should see it for yourself while getting acquainted with its relics and the past.

We especially would like the youth who are interested with the history of our country, architecture, crafts and struggles for freedom to visit and get known with the Szydłowiec history. Stanisław Wyspiański wrote:

*The past is like the present, just shifted a little
It's not a 'someplace', something 'there' where people have never
frequented*

Understanding the present world and building reasonably the future is impossible without knowledge of own past and roots. Szydłowiec is a place that gives us a lesson of the Polish history in a nutshell.

We want the present guide to be helpful in visiting our town and to become an impulse to look for other, more detailed sources of information to know the town even better.

I do heartily encourage all the guests to visit Szydłowiec. I am also sure that, after having got acquainted with all the relics, history and the present character of the town, you will come back to us many more times

Andrzej Jarzyński
Mayor of Szydłowiec

LOCATION AND HISTORY

LOCATION

Szydłowiec is situated in the Mazowieckie Voivodship, on its southern border with the Świętokrzyskie Voivodship, close to the domestic E-7 route (planned S-7), about 130 km from Warsaw and almost 170 km from Cracow. From the geographical point of view the town is situated on the Szydłowiec Plateau that closes the Radom Plate from the North. On the Sout-East it borders the Koneckie Hills.

Entering Szydłowiec from the North, from direction of Warsaw, you leave the flat, even landscape of Masovia. Szydłowiec is an old, historical town. At present almost 13 thousand of people live there and it is a seat of the commune and the regional authorities. As one of few towns located in Mazowsze or the Northern Lesser Poland, Szydłowiec has kept its the initial town structure and many relics that prove its long-lasting history.

HISTORY

The history of Szydłowiec begins in the 13th century and is connected with the historical Moravian-Bohemian family of Odrowąż. They possessed vast territories located all over Lesser Poland. During the Piast dynasty their importance increased in the result of participation in campaigns; members of the family gained numerous estates and honours, up to important positions on the royal court.

Due to hereditary issues the property rights to the Szydłowiec estate were acquired by the Chlewiska sideline of the family who then became Szydłowiec squires. During the reign of Casimir III the Great, Szydłowiec and neighbouring Chlewiska belonged to Dobiesław Odrowąż and his sons – Mikołaj, Piotr and Jakub. The first members of the family who used the name 'Szydłowiecki' were Jakub and Sławko who died between 1433 and 1436. Their names are mentioned on the foundation stone of the St. Sigismund church built in 1401.

Jakub and Sławko gave the urban charter to the settlement. It was confirmed in a document of 8th February 1427 defining rights and duties of the Szydłowiec townsmen. That day is regarded as a commencement Szydłowiec as a town. The Polish king, Casimir IV Jagiellon, granted the Magdeburg Law to the town on 13th November 1470, during the session of the Polish Parliament in Piotrków.

Jakub Szydłowiecki was a courtier of the bishop of Cracow. His son, Stanisław, was granted with a position of the Rawa and Żarnów castellan and in 1467 he gained the position of a Chamberlain of the Casimir IV Jagiellon royal court. Four years later he became a burgrave and in 1490 – a starost of Cracow). Also Stanisław's sons, Jakub, Mikołaj and Krzysztof Szydłowiecki made superb political careers. Thanks to them Szydłowiec gained an opinion of a splendid manorial estate and developed as the trade centre.

Mikołaj Szydłowiecki was a courtier of the king Jan Olbracht and Sigismund I the Old. He was honoured with a position of the Crown's Grand Treasurer as well as the Castellan of Sandomierz and Starost of Radom. Krzysztof Szydłowiecki, his brother, apart of being the Starost and Voivode of Cracow, performed also duties of the Grand Chancellor of the Crown. This position, connected with wide powers in domestic and international policy, was one of the highest in the political hierarchy of those times.

Both brothers had many contacts among the intellectual celebrities of Europe, including Erasm of Rotterdam. They were the ones of the most influential politicians and art patrons of the Polish Renaissance. Unfortunately they both were the last male descendants of the family.

Because of that the property rights to the town passed to the Vilnius Voivode, Chamberlain and Grand Marshal of Lithuania – Mikołaj 'the Black' Radziwiłł, after his marriage with Krzysztof's daughter,. Then began the new period of the history of Szydłowiec – the period of the 'Radziwiłł county of Szydłowiec'.

Mikołaj Radziwiłł eagerly used his title of a 'Count' that was bestowed to him by the German Emperor Ferdinand the First. He used to reside in Nieśwież and the Szydłowiec estate was administered for him by starosts and lessees. Although the new owners of Szydłowiec did not live there, they still took care of development of the town and made efforts to gain new royal privileges. The right to

organize two new fairs was given to Szydłowiec in a privilege issued by Sigismund II Augustus in 1550. The tradesmen of the town were allowed to trade on the whole territory of Poland without paying fair fees and water duties. They traded iron, wood, leather and glass articles and agricultural products and made trade expeditions to Ukraine and Lithuania. The trade developed so much that a Tradesmen Guild was founded in Szydłowiec.

The "Radziwiłł County of Szydłowiec" period was the time of the town's fastest development, especially during the 1st half of the 17th century. At that time Szydłowiec, with more than a thousand of citizens, was a middle size town. Also the following "Counts of Szydłowiec" that is Mikołaj Krzysztof "the Orphan" Radziwiłł, his son Albrycht Władysław Radziwiłł, the Castellan of Trakai, and then Zygmunt Karol, Aleksander Ludwik, Michał Kazimierz i Leon Kazimierz also took care of their estates. The town was most important for the 'Orphan' and his son, Albrycht. They took care not only of their own manor but also of the general look of the town and living conditions of the citizens. Thanks to the investments made by them, the town's council and townsmen as well as the increase of demand for sandstone in the whole country, at the beginning of the 17th century Szydłowiec became an important center of sandstone output and processing. The traditions of stone work have been still alive in Szydłowiec and many buildings, front elevations and architectonic details made of the Szydłowiec sandstone can be seen all over Poland and even abroad.

The first half of the 17th century was the time of great prosperity of the town and its citizens while the second half as well as the beginning of the 18th century appeared to be the time of its biggest downfall. Between 1625 and 1654 campaigns against Cossacks and wars with the Kingdom of Sweden caused many plagues in the town. Especially the Northern War (1704–1721) caused a catastrophic desolation of the town and brought most of the citizens to ruin. Many lots and buildings were emptied and the parish school was closed. The ownerless plots were taken back by the owners of the town who wanted to find new holders to increase profits.

To encourage new settlers the authorities offered them tax allowances and free or only partly payable building plots. In 1696 Dominik Mikołaj Radziwiłł issued a document in which he invited

the settlers to live in Szydłowiec and guaranteed them safety of their possessions. It was the time when Jewish craftsmen and merchants started to pour into the town and settle there. There were so many of them that as early as in 1711 appeared a need to build a synagogue there. It was possible due to the efforts made by the next owner of the town, Michał Antoni Radziwiłł, who gained an official approval from the catholic authorities. The Jewish settlers of Szydłowiec mainly occupied themselves with trade and craft. Merchants ran extensive businesses selling iron, leather, firewood, honey, millstones, grindstones made of Szydłowiec sandstone and textiles. Among them were also musicians – cymballists and fiddlers. At the beginning the Jewish community was quite poor but in the course of time a new, well situated class consisting mainly of the owners of workshops or small factories appeared.

Probably it was also the time when the Jewish commune was founded.

The history of the Szydłowiec Jews is similar to many other small towns, especially on the eastern and south-eastern locations of the Republic of Poland. The Jews took part in the social and political life of their town, were economically active and were members of town authorities. Right before the WWII they were a majority in the town and were perfectly fitted to the scenery of Szydłowiec.

The history of the Jews of Szydłowiec, lasting for a few centuries, was finished by the tragedy of the Holocaust. Those who survived closed in the ghetto were then transported to the Concentration Camp of Treblinka. The Jewish presence in Szydłowiec, with their culture, their cultural and political achievements and the tragic end is another, long story that is very well presented in the book "Preserving Memories of Those Days – a guidebook to the monuments of Jewish Culture in Szydłowiec", written by a historian of the Jan Kochanowski University of Kielce, Grzegorz Miernik, PhD. The author, who is an expert on the subject, accurately describes history of the Szydłowiec Jewish community.

Mikołaj Radziwiłł, his wife, Maria de domo Gawdzicka and his brother Maciej were the last members of the Radziwiłł family administering the Szydłowiec estate. Maciej Radziwiłł became the owner of Szydłowiec after the heirless death of Mikołaj and Maria but in 1800 he also died heirlessly. The Szydłowiec estate was

then put on the public auction by the Austrian government. Anna Sapieżyna de domo Zamoyska purchased it in 1802 and in 1828 she sold the whole estate, including the town of Szydłowiec, 22 villages and the grange to the Treasury of the Kingdom of Poland. Szydłowiec was incorporated into the poviats of Końskie after the WWI and after the administrative reform in 1956 it became a capital of the poviats, with territory ranging from Wierzbica to Bliżyn. After the liquidation of poviats in 1975 it became an administration centre of the town-commune authorities. Szydłowiec again became the seat of the poviats after the latest administrative reform.

SIGHTSEEING WALK ROUND SZYDŁOWIEC

THE GREAT MARKET SQUARE

Let's start visiting Szydłowiec at the Great Market Square. It is worth trying to imagine how it looked a hundred or two hundred years ago. It definitely was not so splendid as it is at present – there was no pavement and because of that the citizens had to paddle in water and mud during spring thawing snow and autumn rains. The Szydłowiec Market Square gained the pavement probably about the half of the 19th century. The Town Hall, situated in the very centre of the Great Market Square, was surrounded by the wooden buildings with undercuts, covered with typical so called 'Polish' roofs, facing the Square. At least two brick tenement houses, situated in the easter frontage, may be observed in the watercolour painting by Zygmunt Vogel of 1795. On the north-eastern side of the Town Hall, in front of the present entrance to the 'Piwnica

! The Town Hall and the Market Square in Szydłowiec, a contemporary view

Szydłowiecka' café there was a big, roofed well with a windlass. At the place where today there is a green square with a monument of Tadeusz Kościuszko placed in 1920 there was a commodious inn for the passing merchants. It was immortalized by Józef Szermentowski in the painting of 1854. The town pillory, decorated with masks and specific iron collar fetters) has been situated at the front of the Town Hall since the beginning of the 17th century.

The Szydłowiec pillory is one of very few such relics in Poland.

At the opposite, south-eastern side of the town hall pediment there is a mannerist pillar, moved here not long ago from a tombstone of one of the local parsons. Due to some sources it was situated in the past at the castle grounds and was placed at the front of the town hall with an iron gallery. Behind it there was situated a stone statue of a woman, called 'Zośka' by the local people. Some unconfirmed legends say that in the past 'women, who lost their shame, for a mockery and a salutary warning' were put on that gallery. But till now there has no been evidence that those words are anything more than a legend. However the pillar was placed in the previous place and the stone statue of 'Zośka' is going to be reconstructed soon. But now let's start visiting the St. Zygmunt Parish Church, situated on the southern frontage of the Square. This is a building that has kept most of its original style.

THE CHURCH OF ST. SIGMUND

The Bishop's decree on building the church of St. Sigmund was issued on 1st January 1401 on the motion of Jakub and Sławko Odrowąż, who later took the 'Szydłowiecki' name. The original church was wooden. In 1493 Jakub Szydłowiecki, the burgrave of Cracow and Grand Treasurer of the Crown started building a stone church. His brother, the Castellan of Radom and Grand Treasurer of the Crown, Mikołaj Szydłowiecki finished the work on it about 1525.

The church, built of the local sandstone, faces the East. It consists of a three-bay presbytery and a rectangular nave covered with a ceiling made of larch wood with a figure of St. Sigismundus the King in Majesty. From the North the presbytery adjoins to the

St. Sigmund church, a view to the Zakościelna Street

gothic vestry and the treasury. On the South the nave borders with the Blessed Virgin Mary Chapel and on the North with the St. Stanislaus Chapel and a vestibule. The church's walls are scarped and the whole building is corniced. The brick tops of the nave are decorated with the Szydłowiecki family coats of arms. The tower with the ave-bell was built in the half of the 17th century.

THE PRESBYTERY

In the presbytery there is a main altar of the late Renaissance. Due to the artistic wood carving and paintings it is one of the most beautiful and valuable altars in Mazovia and the northern part of Lesser Poland. There are also some elements of the late Gothic on the altar – a sculpture of the Holy Virgin being crowned by the Saint Trinity and paintings depicting the saints: Augustine, Nicholas, Martin, John the Baptist, Stanislaus, Christopher and Florian. The altar was endowed by Albrycht Władysław Radziwiłł and his wife, Anna de domo Sapieha.

On the side wall of the presbytery there is a beautiful polyptych of late Gothic, endowed by Jakub Szydłowiecki. It depicts the

Holy Mother entering the Heaven alive and some evangelic scenes. It was painted between 1507 and 1510 in Cracow and consists of 18 tempera paintings on wooden boards. The figures and scenes are painted on a golden background of lilies and rhombi. The central part of the polyptych presents the Holy Mother entering the Heaven alive along with the apostles at an empty grave and ushering her into Heaven as the Queen. At the bottom there is a portrait of the founder of the altar with his wife and three daughters. On the side paintings there are scenes showing the Passion – Prayer in Gethsemane, Capture of Jesus, Jesus in front of Caiaphas, Jesus in front of Pilate, Scourging, Falling under the cross, Waiting for the Passion and Crucifixion.

The presbytery is covered with a starry ceiling, constructed on the basis of a project drawn on the northern wall in 1:1 scale. The drawing was discovered during the last preservation works, performed in the late 1970's. So well kept sketch of a vault is a rarity in this part of Europe. There is also a Mikołaj Szydłowiecki grave wall in the wall of the presbytery made of red marble, probably in Cracow, in the workshop of Barłomiej Berecci, who was an author of the Sigismundus Chapel in the Wawel Castle. We can admire in the nave, close to the northern entrance, the beautiful classical gravestone of Maria Radziwiłł de domo Gawdzicka, made by Jakub Monaldi.

THE CHURCH CEMETERY

Special attention should be paid, while visiting the church cemetery, to the gravestones and grave walls. The grave wall of Dorota Strzemboszówna, died in 1677, placed in the wall that surrounds the cemetery is one of the most interesting relics of this kind. The other example of the late Baroque gravestone sculpture is a sepulchral epitaph of the one of the local parsons, Kazimierz Owsiany Orłowski. The epitaph of Aleksander Russel and his wife, Małgorzata Sanxter, made after 1620, situated inside the church is also interesting. The special decoration of the walls of the church make the sgraffita carved in the sandstone blocks of the southern outer wall of it. The names, family names and dates carved on them indicate their origin on the turn of 16th and 17th century and immortalize people buried on the church cemetery. They substituted gravestones and grave walls for the less affluent ones. The best preserved inscription

of 1592 immortalizes Marcin Miecznik (Martinus Gladiator). The church was built of the famous local Szydłowiec sandstone. Also the campanile of the 16th century is built of the local sandstone.

THE TOWN HALL

When you leave the church and come out on the Square you see the splendid figure of the Town Hall. It was built in the late Renaissance style at the time when Szydłowiec was owned by Mikołaj 'the Orphan' Radziwiłł and his son Albrycht Władysław Radziwiłł. Collecting funds for building the Town Hall was started in 1599 and the building works began three years later in 1602. The project of the building was made by Kasper Fodyna, an Italian architect living in Chęciny; he also supervised the mason works. Probably some time later also his brother, Albert, started to help him. Due to regulations of the Magdeburg Law the building was situated in the centre of the Square, facing East. The main building was finished in

■ Tadeusz Kościuszko monument of 1921 in the Great Market Square, the Town Hall in the background.

1626 and three years later also the octagonal tower built on a plan of a square and covered with a helmet, was finished. The tower clock was placed on the eastern wall. The Town Hall was covered with white plastering with the sgraffita image of Passion in one of the attics. The arched windows on the second floor of the attic were added during the rebuilding works in the 19th century. The town pillory with four masks is situated in front of the building.

Originally the front door was linked with the western side of the building by a corridor. The stairs from the first to second floor were placed inside the tower. On the second floor there were an archive and a judicial room, in which, right over the judge's seat, a big crucifix hanged which was moved to the church in 1802. The following inscriptions were carved on the walls of the room: 'God sees', 'Time runs away', 'Death chases' and 'Eternity awaits'. Splendid chairs for councilors surround the judge's seat. The duty of judges and councilors was to reckon on civil and criminal affairs concerning citizens of the town. In the underground of the building, in the place where today you can find a restaurant, was a prison.

The Town Hall was devastated in 1809 by the Austrian troops, then, during WWI, the upper floors of the tower were blown up. Its remnants were covered by a flat roof and external stairs were built to give an access to the floor. In January 1945 the Town Hall was seriously destroyed by an accidental shell of the Soviet aircraft. After the WWII the tower was rebuilt and the Town Hall was renovated. Many institutions have had their seats in the building, among them offices of the National Council, a primary school, a high school and the Poviát Military Headquarters. In the 1990's the Town Hall regained its primary function becoming a seat of the local government. At present it is not intended for sightseeing. It is a seat of the Mayor and the Town Council of Szydłowiec.

THE UNDERGROUNDS OF THE TOWN HALL

You also should go down and visit the undergrounds of the building where the „Pawna Szydłowiecka” restaurant is placed at present. In one of the walls of the main hall with a fireplace there is a piece of the 'in situ' sandstone, on which the Town Hall has been built. This is the very same kind of stone that all the town stands on.

WŁADYSŁAW ALEKSANDER MAŁECKI

Władysław Aleksander Malecki, a graphic drawer and a landscape painter very well known abroad died in a room on the second floor of the Town Hall in 1900. He decided to settle down in Szydłowiec when got there while travelling all over Poland, looking for a full-time job. It was right after his come back from Paris and Munchen, where he was a member of Kunstverein and received many international awards for his works.

The Mayor of Szydłowiec gave him a free accommodation on the second floor of the Town Hall and he lived and created art there. He died suddenly, lonely and forsaken by the art society. His legacy was auctioned in 1901. The last place of living of that outstanding artist is immortalized by a plaque on the front wall of the Town Hall.

THE STREETS OF THE GREAT MARKET SQUARE

The corners of the Great Market Square are also the starting point of the streets. Radomska (former Długa) Street leads to the North; in the past it was a route to Radom and Jastrząb. Kielecka Street, originally being a part of the trade route to Wąchock and Bodzentyn and next to Kielce and Kraków, goes towards the South-East – now it is a road to Skarżysko-Kamienna. Kąpielowa Street that goes down to the South-West, leads to Chlewiska. It is also the shortest way from the Market Square to the Castle of Szydłowiec. While choosing that route you should consider making it a little longer and take a walk along the Radomska Street to observe the former town plan of Szydłowiec that had three market squares. Today's Great Market Square, in the past known as the Polish Market Square, was linked via Radomska Street with the Skałeczny Market, that was known in the past as Skałka (the Rock) or the Jewish Market Square and today is called the Marii Konopnickiej Square. It was the central place of the Jewish quarter with all the shops, stalls and workshops. The Skałeczny Market was surrounded by many small and narrow streets that no longer exist inhabited by the Jews. When you go further along Radomska Street, you come to the third of the former market squares of Szydłowiec, called the Składowy Market Square that was mainly used for storing the iron wares.

! The castle, part of the southern elevation

THE CASTLE OF THE RADZIWIŁŁ AND SZYDŁOWIECKI FAMILIES

The lordly castle of Szydłowiec is one of the most beautiful manorial buildings of the early Renaissance in Poland. According to the preserved documents as early as in 1427 there was a stone manor here that belonged to the progenitors of the Szydłowiecki family that is to Jakub and Sławko Odrowąż. Archaeologists found there also some remains of wooden constructions, probably of the 13th century.

To make the defence of the castle easier it was built on a man-made island, situated on backwaters of the Korzeniówka river and then surrounded by a moat. The oldest part (at present the northern wing of the castle) was built in the 15th century by Stanisław Szydłowiecki. The gate tower, connected to the main building by a surrounding wall, was built as the next. The curtain wall that has been kept on the southern side was a part of that construction.

Mikołaj Szydłowiecki enlarged the castle and rebuilt it in the Renaissance style after death of his father, Stanisław Szydłowiecki. He built the eastern representative wing. The western wing, situated closely to the gate tower, was probably built by the daughter of Krzysztof Szydłowiecki, the Great Chamberlain of the Crown, Elżbieta, who married Mikołaj 'the Black' Radziwiłł.

Although the Radziwiłł family resided in Lithuania, not in Szydłowiec, they used to extend and decorate the castle of Szydłowiec regularly. It was splendid not only outside; also the interior was decorated by portals made of the Szydłowiec sandstone, polychrome coffer ceilings, friezes, stoves covered by multicolour tiles and decorative tile floors. The present look of the castle was achieved at the times of the 'Szydłowiec County of the Radziwills'. It was intercepted by the Treasure of the Kingdom of Poland in 1828 but served as a residential building up to 40's of the 19th century. It started to fall into decline after the property rights came to the Engeman family, who decided to place a brewery in there. During the WWII it was a shelter for the Polish refugees who came there from the territories of the Third Reich (Oborniki at present). Then the Nazis made there a ghetto for the Jewish people, who were then, after the liquidation of the ghetto, transferred to the Concentration Camp of Treblinka.

Archaeological researches were carried in the years 1949–1958 on the grounds of the castle and in the 1960s – a complete renovation was made. The Szydłowiec castle is a beautiful example of usage of the local stone – Szydłowiec sandstone. Not only the outer walls were made of it – also many decorative details such as stairs, columns, balustrades, portals and fireplaces. Especially the stone portal with Radziwiłłs' coat of arms, placed above the entrance to the Public Library is worth seeing.

Today the castle hosts the "Zamek" Culture Centre of Szydłowiec, the Museum of Folk Musical Instruments and the Public Library. From the Solidarności Roundabout, placed in the neighbourhood of the castle, the Zamkowa Street leads to the Kościuszki Street. If you go right from the Kościuszki Street and in several dozens of meters you turn left into the Spółdzielcza Street, you arrive to the Jewish cemetery that is now the one and the only relic of the history of thousands of Jews who lived in Szydłowiec who, from 17th century till the WWII were an integral part of the local community; in some periods they even were in majority in the town. The Szydłowiec Jews performed many social activities – besides the economic ones, being a very important factor in the process of development of the town, they were also involved into active religious, cultural and even public life.

THE KIRKUT

In the town there were a synagogue, a cheder (Jewish school) and a mikvah (ritual Jewish bath). The Jewish community of Szydłowiec was annihilated in 1942–1943 in a result of transportations and genocide in the Nazi concentration camps. Only some documents in archives and cemeteries prove that that group really existed in the town.

The Szydłowiec kirkut is rather a lapidary where matzevas (Jewish tombstones) from three cemeteries that existed till the 1940's, are placed. Most of these tombstones were made of the Szydłowiec sandstone. Properties of this rock made carving signs and inscriptions on them easy and they are still legible. Most of the inscriptions

■ The matzevas in the Jewish cemetery in Szydłowiec

are in Hebrew and the symbols describe features and attributes of those who went away. The kirkut in Szydłowiec is the only left evidence of many generations of Jews who lived in the town. At present the Szydłowiec kirkut is again visited by the Jews. The Israeli students are the most numerous group but there are also quite many people who come there to look for their roots and traces of their parents and grandparents. The cemetery reached far more to the West but most of it was destroyed by the Nazis. At present it is rather a lapidary than a cemetery where most of the tombstones have been moved into after saving them from destruction. But still it is one of the biggest Jewish cemeteries in Poland.

THE SZYDŁOWIEC SANDSTONE ROUTE

We have prepared the touristic – educational route: "Szydłowiec – a town on the stone" for those who are interested in geology, history of crafts and relics. The route passes the places

where the geological history of the Earth is bond to the history of townsmen of Szydłowiec and its neighbourhood. It shows an outline of the traditional craft of Szydłowiec – outpost and processing of the local sandstone as well as all the artefacts that were made of it during the centuries. It also shows the most interesting relics placed in Szydłowiec. Thanks to the initiative and efforts of the staff of the Department of Education, Development and Promotion of the Town Council of Szydłowiec the route was marked up and the tables with description of the vantage points were placed there. This initiative was supported financially by the Office of the Marshal of the Mazowieckie Voivodeship.

The route starts in the southern part of the town, at the Kościuszki Street, close to the Korpusu Ochrony Pogranicza Complex of the Upper Secondary Schools. The whole tour with a guide takes about 5 hours. You can also get fom the Department of Education, Development and Promotion of the Town Council of Szydłowiec a compendium book „Szydłowiec. Miasto na kamieniu. Interdyscyplinarna ścieżka naukowa” by Jan Urban, PhD and by Prof. Waldemar Kowalski.

The instruments of the Szydłowiec collection have been presented on many exhibitions in Poland and abroad. They were also lent for movie making needs (e.g "Magma" by Tadeusz Konwicki and "By Fire and Sword" by Jerzy Hoffmann). Also many radio and TV programmes presenting the unique collection of the museum in Szydłowiec have been made. When you come to Szydłowiec you definitely should visit the museum and watch all the exhibits.

FOLK MUSICAL INSTRUMENTS MUSEUM

When you visit Szydłowiec you just cannot omit the Folk Musical Instruments Museum placed in the Szydłowiec Castle. It was founded in 1968 and at present it is one of the most interesting centres of the kind in Poland as well as in Europe. You may see there all the instruments that have been played for ages in the Polish folk music, you can also get acquainted with their kinds, history and listen to their sounds as well individually as in a band.

When you visit the whole-time exhibition of the museum you get a unique occasion to observe how and of what men have been doing to perfect its sound. You may see there all the instruments, beginning from the sheperd's pipes and the reed-pipes and even leaves up to the most perfect, sophisticated and fine constructions.

About 2/3 of all the Polish instruments stored in museas have their place in the Folk Musical Instruments Museum in Szydłowiec.

- *Z dziejów Szydłowca. Materiały z sesji popularnonaukowej pod red. prof. dr hab. Zenona Guldona, Szydłowiec, 1993*
- *Hrabstwo Szydłowieckie Radziwiłłów. Materiały z sesji popularnonaukowej pod red. prof. dr hab. Zenona Guldona, Szydłowiec, 1994*
- *Studia z historii Szydłowca. Materiały sesji popularnonaukowej od red. prof.dr hab. Zenona Guldona i dr Jacka Wijaczki, Szydłowiec, 1995*
- *Zamek szydłowiecki i jego właściciele. Materiały sesji popularnonaukowej pod red. dr Jacka Wijaczki, Szydłowiec, 1996*
- *Żydzi szydłowieccy. Materiały sesji popularnonaukowej pod red. dr Jacka Wijaczki, Szydłowiec, 1997*
- *Z dziejów parafii szydłowieckiej. Materiały sesji popularnonaukowej pod red. dr Jacka Wijaczki, Szydłowiec, 1998*
- *Szydłowiec – z dziejów miasta. Materiały sesji popularnonaukowej pod red. dr hab. Jacka Wijaczki, Szydłowiec, 1999*
- *Przechować pamięć tamtych dni. Przewodnik po zabytkach kultury żydowskiej Szydłowca, redakcja naukowa: dr Grzegorz Miernik, Szydłowiec, 2007*
- Jan Urban, Waldemar Kowalski, *Szydłowiec. Miasto na Kamieniu, Szydłowiec, 2008*
- Danuta Słomińska-Paprocka, *Szydłowiec i okolice, Szydłowiec, 2003*

PRZYDATNE ADRESY / USEFUL ADDRESSES

BANKI

- **Bank Pekao S.A.**,
pl. Konopnickiej 7
tel. 048 617 09 25
- **Bank PKO BP SA**,
ul. Kościuszki 204
tel. 048 617 15 66
- **Południowo-Mazowiecki Bank Spółdzielczy**, ul. Bankowa 7
tel. 048 617 10 11
- **SKOK Spółdzielcza Kasa Oszczędnościowo-Kredytowa**
Kozienice, ul.1-go Maja 5,
tel. 048 617 88 24
- **SKOK Wesoła**, ul. Radomska 31,
tel.048 617 82 02

BANKOMATY

- pl. Konopnickiej 7
- ul. Kościuszki 204
- ul. Bankowa 7

STACJE PALIW

- **Stacja benzynowa Orlen**,
ul. Kościuszki benzyna, Diesel,
LPG, sklep
- **Zajazd Lech**, obwodnica
w kierunku Radomia benzyna,
Diesel, LPG, myjnia, sklep, bar
- **Zajazd Oleńka** – stacja paliw
benzyna, Diesel, LPG, motel,
bar, restauracja, sklep

BANKS

- **Bank Pekao S.A.**,
7 Konopnickiej St.
phone: 048 617 09 25
- **Bank PKO BP S.A.**
204 Kościuszki St.
phone 048 617 15 66
- **Południowo-Mazowiecki Bank Spółdzielczy**, 7 Bankowa St.,
phone: 048 617 10 11
- **SKOK Spółdzielcza Kasa Oszczędnościowo-Kredytowa**
Kozienice, 5 1-go Maja St.,
phone: 048 617 88 24
- **SKOK Wesoła**, 31 Radomska St.,
phone: 048 617 82 02

CASH DISPENSERS

- 7 Konopnickiej Square
- 204 Kościuszki St.
- 7 Bankowa St.

PETROL STATIONS

- **Petrol station 'Orlen'**
Kościuszki St. (petrol, Diesel
oil, LPG, shop)
- **'Lech' Inn** ringroad in direction
of Radom (petrol, Diesel oil,
LPG, car wash, shop, pub)
- **'Oleńka' Inn** – petrol station
(petrol, Diesel oil, LPG, motel,
pub, restaurant, shop)

LPG

- **Auto-Gaz**, ul. Jastrzębska 13 (myjnia)
- **Power-Gaz**, obwodnica
- **Auto-Gaz**, ul. Jastrzębska 1
- **Auto-Gaz**, ul. gen. Sowińskiego

MOTELE, RESTAURACJE, SCHRONISKA

- **Primagor** – restauracja (kuchnia włoska i staropolska), motel, parking, ul. Spółdzielcza 2 c, tel. 048 617 45 60
- **Piwnica Szydłowiecka** – restauracja, kawiarnia, Ratusz, Rynek Wielki 1
- **Galeria Sztuki, Kawiarnia Faktoria**, ogródek letni, parking, ul. Kościuszki 168, róg ulicy Iłżeckiej,
- **Oleńka** – motel, restauracja, parking, stacja benzynowa, sklep, Barak 1a, tel. 048 617 49 59
- **Iguś** – motel, restauracja, parking, stacja benzynowa, sklep, ul. Kościuszki 263, tel. 048 617 44 93
- **O'Key** – motel, restauracja, parking, Barak (6 km od Szydłowca w kierunku Krakowa), tel. 048 617 49 58
- **Szydłowieckie Centrum Kultury Zamek** – kawiarnia, bar
- **Nova** – pizzeria, ul. Wschodnia 41, tel. 048 617 58 30 (pizza i inne potrawy na telefon)

LPG

- **Auto-Gaz**, 13 Jastrzębska St. (car wash)
- **Power-Gaz**, obwodnica
- **Auto-Gaz**, 1 Jastrzębska St.
- **Auto-Gaz**, gen. Sowińskiego St.

MOTELS, RESTAURANTS, HOSTELS

- **Primagor** – restaurant (Italian and Old Polish cuisine) motel, parking place, ul. Spółdzielcza St. phone: 048 617 45 60
- **Piwnica Szydłowiecka** – restaurant, cafe, Town Hall, 1 Rynek Wielki
- **Faktoria Art Gallery – Café**, summer garden, parking place, 168 Kościuszki St, corner of Iłżecka St.,
- **Oleńka** – motel, restaurant, parking place, petrol station, shop, Barak 1a, phone: 048 617 49 59
- **Iguś** – motel, restaurant, parking, place, petrol station, shop, 263 Kościuszki St. phone: 048 617 44 93
- **O'Key** – motel, restaurant, parking place, Barak (6 km from Szydłowiec in direction of Cracow), phone 048 617 49 58
- **Culture Centre of Szydłowiec – the Castle** – café, pub
- **Nova** – pizzeria 41 Wschodnia St., phone: 048 617 58 30 (pizza and other takeaways)

- **Kufelek** – pizzeria, piwiarnia, ul. Jastrzębska 13, tel. 048 617 18 36 (pizza i inne potrawy na telefon)
- **Nad Zalewem** – pizzeria, piwiarnia, tel. 660 765 675 (pizza i inne potrawy na telefon)
- **Skalka** – Szkolne Schronisko Młodzieżowe, ul. Kościuszki 39 a, tel. 048 617 43 11

APTEKI

- ul. Kolejowa 9
- ul. Radomska 12
- ul. Staszica 17
- ul. Staszica 3 c
- ul. Zamkowa 2

INFORMACJA TURYSTYCZNA

Wydział Edukacji, Rozwoju i Promocji Urzędu Miejskiego w Szydłowcu, ul. Staszica 3a, tel. 048 617 86 62, e-mail: promocja@szydlowiec.pl

- **Kufelek** – pizzeria, beer-house, 13 Jastrzębska St. phone: 048 617 18 36 (pizza and other takeaways)
- **Nad Zalewem** – pizzeria, beer-house, phone: 660 765 675 (pizza and other takeaways)
- **Skalka** – School Youth Hostel, 39a Kościuszki St. phone: 048 617 43 11

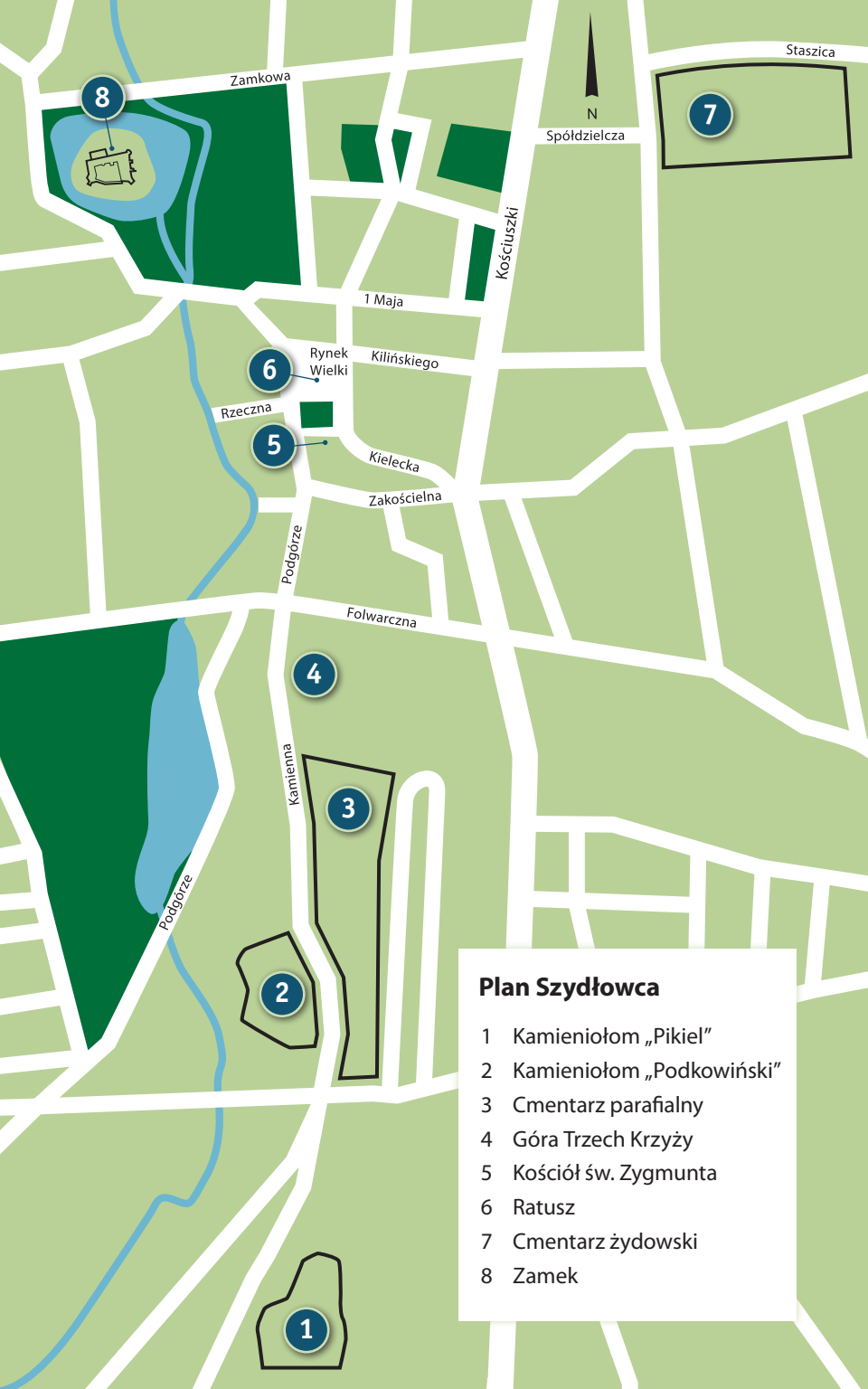
DRUGSTORES

- 9 Kolejowa St.
- 12 Radomska St.
- 17 Staszica St.
- 3c Staszica St.
- 2 Zamkowa St

TOURIST INFORMATION

Department of Education, Development and Promotion of the Town Council in Szydłowiec, 3a Staszica St. phone: 048 617 86 62, e-mail: promocja@szydlowiec.pl

Staszica

Zamkowa

8

Spółdzielcza

7

N

Kościuszki

1 Maja

6

Rynek
Wielki

Kilińskiego

Rzeczna

5

Kielecka

Zakościelna

Podgorze

Folwarczna

4

Kamienna

3

Podgorze

2

Plan Sztydlowca

- 1 Kamieniołom „Pikiel”
- 2 Kamieniołom „Podkowiński”
- 3 Cmentarz parafialny
- 4 Góra Trzech Krzyży
- 5 Kościół św. Zygmunta
- 6 Ratusz
- 7 Cmentarz żydowski
- 8 Zamek

1